

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Хуртенко О.В.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Досліджено окремий науковий напрямок, що вивчає проблеми творчості і творчої діяльності. Визначено чинники розвитку творчих здібностей у підлітковому віці та умови їх розвитку. Визначено ряд суттєвих положень про поняття «здібності» та проаналізовано поняття «творчі здібності». Охарактеризовано підлітковий вік, як сприятливий період для розвитку творчих здібностей.

Ключові слова: здібності, творчість, креативність, підлітки, розвиток.

Постановка проблеми. В сучасній психології в цілому спостерігається активізація досліджень в галузі психології творчості, так як суспільна практика змушує науковців ґрунтовніше і активніше проводити дослідження з цієї проблематики, визнавши, що творчі досягнення мають не особистісний, а соціальний смисл.

У вітчизняній психології склався окремий науковий напрямок, що вивчає проблеми творчості і творчої діяльності: психологія творчості. В контексті цього творчість розглядається як основа і механізм розвитку психіки (Н.В. Кіпіані, А.М. Матюшкін, Я.А. Понамарьов, І.Н. Семенов, С.О. Сисоева та ін.), а її дослідження пов'язується з закономірностями мислення (Н.Г. Алексеев, С.М. Бернштейн, В.С. Біблер, О.К. Тихомиров, Е.Г. Юдін та ін.).

Дослідження з психології творчості, відомі під назвою «креативність», проводили і зарубіжні вчені: Дж. Гільфорд, С. Меднік, В. Сміт, К. Тейлор, Е. Торренс, Х. Трік, М. Уоллах, Д. Халперн та ін. Однак, як відмічають автори Н.Т. Алексеев, С.М. Бернштейн, А.Н. Лук, Я.А. Понамарьов, Н.Г. Фролов, Е.Г. Юдін, М.Г. Ярошевський, вони не були достатньо результативними [1].

Питання про розвиток творчих здібностей дітей дошкільного й молодшого шкільного віку досить широко розроблялось у психолого-педагогічній літературі (Ю.З. Гільбух, В.М. Дружинін, А. Леві, В.О. Моляко, О.М. Матюшкін, Л.Ф. Обухова, Н.В. Хазратова та багато ін.), однак формуванню творчих здібностей у більш старшому, підлітковому віці належна увага не приділялась.

Одним з найважливіших завдань психологічної науки на сучасному етапі розвитку є вирішення проблеми формування творчої особистості, адже розвиток у людей творчого способу мислення давно перетворилося у соціальну необхідність. Але між розумінням проблеми і практичним втіленням у навчальному процесі спеціалізованих програм з розвитку творчих здібностей виникають труднощі, пов'язані насамперед з недостатньою визначеністю теоретичних питань, що врешті викликає значну кількість практичних ускладнень.

Підлітковий вік у певному розумінні є унікальним, адже багато складових психіки підлітка знаходяться в стадії активного формування. Підлітків відрізняє підвищена пізнавальна активність, розширення обсягу знань, поява нових мотивів навчання, що дозволяє займатися самостійною творчою працею. Але головним є те,

що саме в цьому віці відбувається інтенсивний розвиток логічного мислення (стадія формальних операцій, за Ж. Піаже), що визначальним чином впливає на всі інші пізнавальні процеси та інтелект у цілому. Суттєві зрушення відбуваються і в розвитку самосвідомості, відбувається активне становлення особистості. Усе це в комплексі є гарною базою для розвитку творчих здібностей.

Мета статті – дослідити особливості та умови розвитку творчих здібностей дітей підліткового віку.

Аналіз наукових досліджень. Аналіз наукової літератури (Б. Ананьєв, Д. Богоявленська, О. Дяченко, К. Дункер, Г. Костюк, Н. Лейтес, О. Матюшкін, В. Моляко, К. Платонов, Я. Понамарьов, С. Рубінштейн, Б. Теплов, В. Юркевич та ін.) з досліджуваної проблеми дозволив визначити ряд суттєвих положень про:

здібності, як індивідуально-психологічні особливості, що визначають міжіндивідуальні відмінності; це положення має виключне значення для діагностики творчих здібностей та визначення загального й індивідуального в їх виявленні і розвитку;

здібності, як індивідуальні особливості, що зумовлюють успішність певної чи кількох видів діяльності; у зв'язку з цим особливого значення набуває питання про якісні характеристики діяльності, в якій здібності виявляються, реалізуються і розвиваються;

здібності, як складне психічне утворення, що має компонентну структуру, оскільки:

а) у процесі конкретної діяльності формуються не тільки відповідні загальні здібності, а й початкові елементи спеціальних здібностей до інших суміжних сфер;

б) розвиток загальної (складної) здібності залежить від міцності, стійкості та різноманітності зв'язків між окремими компонентами її структури поряд з мірою її розвитку в цілому, у взаємозв'язку і взаємозалежності між ними;

здібності, як психічні якості, що «зосереджують у собі всю психологію людини» і не можуть розглядатись окремо від спрямованості, досвіду, психічних процесів, емоційних станів; це положення акцентує на творчому потенціалі особистості, на необхідності досліджувати творчі здібності особистості як в індивідуально-психологічному, так і в соціально-психологічному аспектах [3].

Теоретичний аналіз показав, що творча діяльність людини обумовлюється специфічною

здібністю, яка отримала назву креативність. Креативність – це інтегративна, динамічна особистісна характеристика, що визначає здатність до творчості і є однією з умов самореалізації особистості. Її основним процесом є дивергентне мислення. Творчі здібності або креативність – явище багатокomпонентне, яке тісно пов'язане з особистісними і мотиваційними змінними [6].

Підходи до вивчення творчих здібностей, розглядаються переважно як когнітивний феномен із застосуванням кількісних методів їх вимірювання (Дж. Гілфорд, Ф. Баррон, Д. Заррінгтон, М. Уаллах, Е. Торренс, М. Холодна та інші). Творчі здібності – це здібність привносити щось нове у досвід, висувати оригінальні ідеї в умовах вирішення або окреслення нових проблем, усвідомлювати недоліки, суперечності, формувати гіпотези. При цьому критеріями творчого мислення є швидкість, оригінальність, гнучкість, усвідомленість, фантастичність, прагнення до інтелектуальної новизни і т.д.

Водночас на основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних вчених (В. Андреев, А. Богоявленська, В. Дружинін, В. Моляко, Я. Пономарьов та інші) можна підкреслити, що прояв і становлення творчих здібностей є невіддільними від розвитку і розвиненості інших ознак особистості, серед яких дослідники виділяють: сміливість, незалежність суджень, схильність до заперечення звичного, оригінальність, розумову відкритість, чутливість до нового та незвичного, високу толерантність до невизначених ситуацій, ініціативність, інтенсивну пошукову мотивацію, схильність до самоактуалізації. У цьому контексті творчі здібності розглядаються як постійна і впевнена готовність особистості до самостійної пошукової діяльності, до прийняття самостійних рішень у невизначених чи складних ситуаціях, позитивна пізнавальна активність.

На основі аналізу літератури і власного узагальнення проблеми можна визначити зміст поняття «творчі здібності». Творчі здібності – це сукупність індивідуально-психологічних особливостей особистості, які забезпечують успішність виконання творчої діяльності. Інтелект виступає своєрідною базою, що визначає прояв і розвиток творчих здібностей. Подальший їх розвиток не корелює прямо з розвитком інтелекту, а характеризується зростаючим впливом соціальних факторів, активності самого індивіда, його життєвого досвіду.

Виклад основного матеріалу. Трактують різні авторами поняття «творчі здібності» визначається їх підходами до пояснення природи даного феномена.

Усі підходи до розуміння творчості можна умовно розбити на чотири групи: дослідження продуктів творчої діяльності; дослідження впливу зовнішніх умов, насамперед соціальних; дослідження творчого процесу; вивчення особистості творця: залежність творчої продуктивності від інтелекту в цілому; творчість як важлива характеристика самоактуалізації [7].

Проблема розвитку творчих здібностей особистості не зводиться до вироблення конкретних завдань, а має розглядатися у площині «особистість – соціальне оточення». А тому, на наш погляд, важливим є аналіз соціальної ситуації роз-

витку – місця особистості в системі соціальних відносин. Система соціальних взаємозв'язків тільки тоді стає ситуацією розвитку, коли її вимоги сприймаються особистістю як актуальні саме для неї. Соціальна ситуація розвитку впливає на розвиток не тільки творчих здібностей, а й ціннісних орієнтацій, певних знань, умінь, навичок.

Природа здібностей вітчизняними вченими трактується з позицій діяльнісного, функціонально-генетичного та суб'єктного підходів. Представники діяльнісного підходу (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін.) розглядають здібності як властивості чи особливості особистості, що зумовлюють успішність виконання діяльності.

Представники функціонально-генетичного підходу (С. Ільїн, Б. Русалов та ін.) розглядають здібності з позицій функціональних систем, а генезис здібностей – з позицій спадковості.

Особливість суб'єктного підходу (Т. Артем'єва, С. Науменко, М. Холодна, В. Москвіна та ін.) полягає в тому, що творчі здібності розглядаються не як ізольована, відносно самостійна якість людини, а як істотно необхідна складова її життєдіяльності. За таких умов якісні відмінності є наслідком певної якості життєдіяльності особистості від життєвих орієнтирів і цінностей до вирішення практичних завдань (навчальних, соціальних тощо).

Якщо проаналізувати основні підходи до трактування природи і детермінації творчих здібностей, то можна зазначити, що Р. Стернберг і Є. Григоренко виділяють сім підходів: містичний, комерційний, психоаналітичний, психометричний, пізнавальний, соціально-особистісний і інтегральний. Крім цих напрямків, у дослідженні природи і детермінації (Г. Гутман, В. М. Бехтерев, В. М. Вільчек, Я. Парандовський); психологічні теорії природи творчості (Т. Рібо, З. Фрейд, А. Адлер, Е. Кріс, Л. Кубі, С. Арієті, Р. Мей, А. Ротенберг й ін.); гештальтський (М. Вертгеймер і ін.); гуманістичний (Ш. Бюллер, А. Маслоу, Дж. Олпорт, К. Роджерс, Н. Роджерс, Е. Фромм).

Розвиток творчих здібностей у підлітковому віці визначається взаємодією низки чинників:

внутрішніх, до яких належать: вікові й індивідуально-психологічні особливості особистості (самооцінка, рівень тривожності, агресивності, спрямованість особистості, акцентуації характеру, властивості ВНД тощо), статеві відмінності, стилі (стратегії) організації розумової діяльності; зовнішніх, що представлені чинниками мікросередовища: характером і системою сімейного виховання, впливом школи і спілкування з однокласниками. Аналіз цих чинників дуже важливий для визначення шляхів розвитку та формування творчих здібностей в підлітковому віці [4].

Підлітковий вік характеризується підвищеною інтелектуальною активністю, багато сторін психічного розвитку підлітка активно формуються. Аналіз літератури з даної проблеми дозволяє припустити, що підлітковий вік є сприятливим періодом для розвитку творчих здібностей.

Розвиток здібностей є складним процесом. Кожна спеціальна здібність проявляється в свій час. Раніше всього проявляються музичні здібності, художні здібності проявляються пізніше і найбільш яскраво виражені в 13-14 років, в дитячі роки виявляються також літературні, математичні та інші здібності.

Підлітки прагнуть до самовдосконалення, незалежності, відмови від стереотипів, проте недостатній життєвий досвід, неадекватні думки про те, що відбувається піддають підлітка випадковим впливам. Усе це сприяє розвитку творчих здібностей.

Дослідників всього світу гостро цікавлять питання пошуку способів формування творчих здібностей. Серед найпоширеніших – тренінги інтелекту і емоційно-особистісної сфери, методи розвитку творчого і критичного мислення [2]. Також рівень розвитку творчих здібностей у підлітків може бути суттєво підвищений шляхом впровадження програми корекційно-розвивальних занять, що передбачають комплексне формування дивергентного і конвергентного мислення.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що, поряд з іншими, найбільш адекватним методом вирішення проблеми формування творчих здібностей в підлітковому віці є виконання незвичайних, несподіваних завдань, які можна застосовувати на заняттях образотворчого мистецтва: малювання пальцем, паличкою, пензлем, пером; використання монотипії, малювання по зім'ятому папері, по сирій папері; поєднання різних художніх матеріалів, друкування зображень різними способами і матеріалами.

Застосування проблемних ситуацій (ситуацій утруднення) в навчальному процесі забезпечує включення підлітків в самостійну пошукову діяльність, спрямовану на дозвіл спеціально створених учителем проблем. Проте не всяка проблемна ситуація містить творчу задачу. Творча задача виникає тільки тоді, коли учневі необхідно знайти новий для нього спосіб, сформулювати нове знання, застосувати щось вже відоме в принципово нових умовах.

На підставі проаналізованих досліджень можна стверджувати, що здібності – це стійкі індивідуально-психологічні властивості особистості, які

є необхідною внутрішньою умовою її успішної діяльності. Задатки як анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи є природною основою виникнення й функціонування здібностей, але з поняттям «здібності» не ототожнюються [7].

В загальнотеоретичному плані вченими обґрунтована необхідність і механізми формування здібностей у процесі навчання й виховання. При цьому їхній розвиток відбувається ефективніше за умови врахування як генетичних передумов, так і соціокультурних впливів середовища.

Загально визнаним є положення про те, що здібності формуються в діяльності, проте у сучасних дослідженнях значна увага приділяється особливостям психічної організації суб'єкта, тобто потенціальним резервам особистості, від яких залежать творчі досягнення.

Творчість розглядається як продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності, як діяльність, спрямована на самовираження і самоактуалізацію особистості, як взаємодія – джерело будь-якого розвитку, тощо [3].

Синтез понять «здібності» і «творчість» зумовив робоче визначення творчих здібностей як комплексу індивідуально-психологічних властивостей особистості, що є суб'єктивними умовами успішного виконання творчої діяльності [5].

Висновки. Отже, аналіз теоретичних досліджень дозволив визначити розуміння інтегративного характеру творчих здібностей, в якому переплітаються мотиваційні, когнітивні, евристичні, операційні та інші чинники. Досвід багатьох вітчизняних та зарубіжних психологів свідчить про вірогідність успішного формування у підлітків якостей творчої особистості. Для ефективного розвитку творчих здібностей школярів підліткового віку важливим є визначення рівня існуючих творчих здібностей.

Список літератури:

1. Гоцуляк Н.С. Психологічні умови розвитку професійної креативності викладача іноземної мови: автореф. дис. канд. психол. наук / Н.С. Гоцуляк. – Хмельницький, 2008. – 23 с.
2. Деревянко Т.М. Психотренінгові технології розвитку креативного мислення / Т.М. Деревянко // Весник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы № 3(165). Серыя 3: Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія / ред. Комар Т.В. – Гродна: Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы», 2013. – С. 149-154.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
4. Музика О.Л. Розвиток обдарованості та умови її втрати з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 6. – С. 142-149.
5. Музика О.Л. Творчість з позицій суб'єктно-ціннісного аналізу // Актуальні проблеми науково-методичного забезпечення освітньої практики в системі післядипломної педагогічної освіти: Наук.-метод. зб. / За ред. М.М. Заброцького. – Київ-Житомир: ЖОШПО, 2006. – С. 118-126.
6. Яковлева Е.Л. Развитие творческого потенциала личности школьника // Вопр. психол. – 1996. – № 3. – С. 28-34.
7. Яценко Л.В. Природа творческой деятельности. Философско- методологический анализ: дис. докт. фил. наук / Л.В. Яценко – М., 1987. – 354 с.

Хуртенко О.В.

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

Исследовано отдельное научное направление, изучающее проблемы творчества и творческой деятельности. Определены факторы развития творческих способностей в подростковом возрасте и условия их развития. Определен ряд существенных положений о понятии «способности» и проанализировано понятие «творческие способности». Охарактеризован подростковый возраст, как благоприятный период для развития творческих способностей.

Ключевые слова: способности, творчество, креативность, подростки, развитие.

Khurtenko O.V.

Mykhailo Kotsyubynskiy State Pedagogical University of Vinnytsia

THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES FOR SCHOOLBOYS OF TEEN AGE

Summary

A separate scientific direction has been investigated, which studies the problems of creativity and creative activity. The specific factors of development of creative abilities in adolescence and conditions for their development are determined. A number of significant issues toward the concepts of «ability» as well as «creative abilities» have been defined and analyzed. The adolescence age has been characterized as a favorable period for the development of creative abilities.

Keywords: abilities, creativity, creativity, teenagers, development.